

DESPRE GENEZA POSTCOMUNISTĂ A SPAȚIULUI PUBLIC ROMÂNESC

Codruța Cuceu

Institutul de Istorie „G. Barițiu” din Cluj-Napoca

Abstract. If the kind of society which replaces, within the Romanian context, the former communist one, imagined itself as a democratic one, it should have made possible the formation of a political and social conscience and it should have contributed to its preservation. Thus, in the recent Romanian history, the transition from communism to what was presented as democracy and defined as postcommunism, should have created the conditions at least for the foundation of a public space as a place of the constant display of a subsequent public sphere. The degree of modernisation of a society is, as the whole Western political theory demonstrates, directly determined and affected by how functional the public sphere of this society is and how sustainable the display of its public sphere is. Therefore, this work traces the historical and cultural causes of the difficult genesis of the Romanian postcommunist public space.

Key words: public space, state, postcommunism, democracy.

1. INTRODUCERE

Un resort profund subiectiv stă la baza implicării noastre astăzi, atât de târziu după căderea comunismului, în șirul lung și complex al încercărilor de definire a noțiunii de „*spațiu public*”. Această implicare se dorește, așadar, a fi în primul rând un exercițiu reparatoriu pentru o lipsă a conștiinței politice, manifestă de-a lungul întregii perioade de tranziție de la comunism la ce i-a urmat. Lipsa de conștiință politică în general este semnul unei apatii sau chiar al unei respingeri a tot ceea ce înseamnă viața politică, fiind oarecum atipică în practicarea democrației. În contextul românesc, ea se manifestă încă și a fost vizibilă, de o manieră generalizată, pe tot parcursul tranziției. Anamneza acestei apatii în raportarea politică la lume se poate face printr-un salt înapoi în timp, înspre momentele-cheie care au generat-o. Așadar, încercarea de a înțelege rațiunile exterioare care au generat, poate chiar la nivelul mai multor generații, această lipsă a conștiinței politice, ne-a călăuzit spre necesitatea analizării fundamentelor ei sociale și istorice.

O conștiință politică poate fi formată cu greu în afara unui spațiu public al dezbaterii, a unei tradiții prin care să se transmită *habitus*-ul implicării (politice, civice, sociale) în dezbaterile publice. Pe această cale am ajuns la constatarea necesității unei analize aprofundate asupra „tradiției” românești a spațiului public. Încercarea de a determina în ce măsură se poate vorbi, în contextul românesc, despre o asemenea tradiție a spațiului public, presupunea un salt înapoi spre momentele de instituire și formele primare ale acestuia. Am pornit, în consecință, în răspărul axei istorice și am încercat să identificăm, în trecutul istoric cel mai recent (cel postcomunist), semne ale spațiului public. O adiere de scepticism înfiorează, însă, dintru început, demersul nostru examinator. Acest scepticism este determinat de o intuiție, aceea potrivit căreia instituirea românească a unui *habitus* al dezbaterii publice, a unui spațiu public a fost dublu afectată de condiționările istoriei: mai întâi de comunism, iar mai apoi de postcomunism. Însă geneza greoaie a spațiului public românesc postcomunist este determinată nu numai de factori istorici; ea pare să se datoreze, totodată, și lentei apariții a unei discursivități asupra sferei politicului, care să-și asume rolul de a trage un semnal de alarmă cu privire la necesitatea emergenței, în spațiul românesc postcomunist, a unui spațiu public.

2. SPAȚIUL PUBLIC ROMÂNESC POSTCOMUNIST: ÎN TRE SIMULACRU ȘI REALITATE

Așadar, pentru a ne da seama de condițiile care au generat nevoia românească atât de târzie de reafirmare a spațiului public, este necesar să ne întoarcem privirea, printr-un recul cronologic primar, asupra momentelor-cheie ale trecutului recent. Constatăm astfel că, dacă societatea care se substituie celei imaginate în perioada comunismului dorea să se definească drept „democratică”, ea trebuia să prilejuiască formarea unei conștiințe social-politice și să contribuie la menținerea ei. Deci, în istoria românească recentă, momentul de trecere de la comunism la ceea ce ni se înfățișă drept democrație, definindu-se drept „postcomunism”, ar fi trebuit să creeze condiții cel puțin pentru fondarea unui spațiu public ca loc al manifestării constante a unei ulterioare sfere publice, menite să reducă raza de acțiune a statului și să ajusteze constant raportul dintre spațiul public și spațiul privat. Căci gradul de democratizare a unei societăți este afectat și determinat direct, așa cum ne-o arată o întreagă teorie politică occidentală, de cât de practicabil este spațiul public al acestei societăți, respectiv de cât de vie și constantă este manifestarea sferei ei publice.

În analiza diacronică a genezei lente a spațiului public românesc postcomunist, putem sesiza mai precis modul în care ceea ce trebuia să se instituie ca spațiu public real devine, prin câteva mecanisme istorice, *un simulacru al spațiului public*. Ceea ce desemnăm aici prin postcomunism include și *Revoluția română din 1989*, căci efectele ei asupra unui spațiu public aflat încă într-un stadiu incipient în acea perioadă au fost majore.

Transformarea aceasta se datorează, credem, în principal, unor „ucidări” simbolice, i.e. unor evenimente istorice importante care au pecetluit destinul spațiului public românesc postcomunist. Astfel, primul eveniment marcant pentru acest proces de simulare a spațiului public în postcomunismul românesc timpuriu este cel al distorsionării mediatice a „Revoluției române”. El urmărește crearea, în mod artificial, a unui spațiu public aparent, în care dezbateră critică a evenimentelor este simulată, și nu autentică. Este vorba aici doar despre un spațiu al unei comunități majoritar-virtuale, care nu trăiește cu adevărat momentul revoluționar, ci mai degrabă îl „joacă”, îl pune în scenă. În fluxul publicațiilor pe marginea Revoluției române, dezbateră asupra încercărilor de instituire spontană a unui spațiu public autentic apare doar sporadic și destul de târziu. Totuși, volume precum *Revoluția română televizată. Contribuții la istoria culturală a mediilor*¹ sunt cu atât mai notabile, cu cât ele asumă o perspectivă critică ce trimite la o maturitate pe care numai distanțarea temporală de orice eveniment o poate permite. Întregul volum reușește să re poziționeze și, în bună măsură, să actualizeze discuția despre sensurile Revoluției române din 1989. El reunește studii care vizează revizuirea evenimentului Revoluției din perspectiva tehnologiei media. Acest tip de analiză urmărește deoalarea instituirii, prin intermediul unei revoluții „televizate”, a unui nou raport ierarhic între tehnologie media, putere, politică și sferă publică. Cu atât mai relevante pentru lucrarea de față sunt două dintre studiile acestui volum² care reușesc, prin aplecarea asupra efectelor implicării mijloacelor de comunicare în masă, în special a televiziunii, în Revoluția română, să deplaseze discuția despre spațiul public înspre paradigma comunicării. Prin această mutație, sunt sesizate câteva dintre funcțiile bazice ale spațiului public: *narativă interpretativă, simbolică și (re)creativă*. Astfel, spațiul creat în și de către televiziune în România sfârșitului deceniului nouă al secolului douăzeci este un spațiu public, adică un spațiu care, cel puțin *aparent*, face posibilă întâlnirea multiplelor individualități atomizate, promite și pare să facă posibilă condiția (aparitiei) pluralității. De determinarea gradului acestei *aparențe* se ocupă detaliat studiul referitor la condițiile de posibilitate mediatică a unei revoluții³. Aici este dezvăluit, totodată, și modul în care constituirea unui spațiu public românesc postcomunist a fost *pusă în scenă* în televiziune, iar publicitatea sa a fost difuzată prin televiziune.

Necesitatea punerii în scenă a unui spațiu public avea, în fapt, un dublu resort. Primul ține de constatarea absenței unui astfel de spațiu, diferit de stat, în comunismul românesc. Din această perspectivă, crearea unui asemenea spațiu, ca

¹ Konrad Petrovsky și Ovidiu Țichindelean, *Revoluția română televizată. Contribuții la istoria culturală a mediilor*, Cluj, Edit. Idea, 2009.

² Aurel Codoban, *Condițiile de posibilitate mediatică ale unei revoluții*, în Konrad Petrovsky și Ovidiu Țichindelean, *op. cit.*, p. 63–75. Vezi, de asemenea, Kristl Philippi, *Televiziunea Română Liberă – Încenarea unei comunicări de masă democratice?*, în Konrad Petrovsky și Ovidiu Țichindelean, *op. cit.*, p. 155–175.

³ Aurel Codoban, *op. cit.*, p. 63.

spațiu al manifestării pluralității, justifica acel caracter reformist al noului regim, deci constituia una dintre premisele instaurării sale ca nouă putere. Cel de-al doilea ține de necesitatea instituirii unui spațiu de legitimare a puterii și a viitoarelor sau posibilelor sale acțiuni. Pentru că orice schimbare a unui *establishment* are nevoie de un spațiu de legitimare. Iar legitimitatea într-o societate atomizată, indiferent care sunt cauzele atomizării sale, poate rămâne garantată doar de condițiile maximei sale *vizibilități*. În această logică, orice eveniment care concurează vizibilitatea puterii, cum a fost cazul manifestărilor ulterioare din Piața Universității, poate fi considerat periculos. Cel puțin două sunt locațiile recognoscibile de constituire a spațiului public românesc postcomunist: *televiziunea* și *piața publică*. Ambele sunt spații ce asigură condiția *maximei vizibilități*, ambele asigură un anumit grad de public(itate). Vom încerca să determinăm în cele ce urmează dacă cele două tipuri de locații publice au ajuns într-adevăr să devină spații de desfășurare a unor dezbateri publice, și, în definitiv, spații ale unei sfere publice robuste.

Particularitatea revoluției Române din 1989 constă, așadar, în aceea că, prin mediatizarea ei, se ajunge la o acaparare a spațiului public, încă din faza sa de formare. Prin mediatizarea Revoluției, accentul nu se mai pune pe mișcările de mase, pe ceea ce se întâmpla efectiv în piețele publice, ci pe interpretări distorsionante mediatice ale fenomenelor de stradă. Masei revoluționare nu i se mai dă, astfel, șansa coagulării simbolice într-o sferă publică. Ea nu se mai poate mobiliza cu adevărat, ea nu mai ajunge niciodată în ipostaza de a dezbate critic evenimentele, în afara unui câmp de semnificații, a unei succesiuni și a unei coerențe impuse lor prin mijloace mediatice.

Spațiul public creat simultan cu revoluția română a fost deturnat în mod radical de pseudo-transmisia în direct a acestei revoluții de o televiziune care până în acel moment avea doar un rol de pură propagandă a ideologiei regimului și a personalității conducătorului, chiar dacă la început, înaintea ajungerii la putere a lui Nicolae Ceaușescu și în prima parte a mandatului său, avusese și un rol de divertisment⁴. Televiziunea română a dobândit un nou sens odată cu „inocentizarea”⁵ ei prin trecerea alături de revoluționari și cu aparenta dispariție a controlului politic exercitat de regimul comunist asupra programelor și conținutului lor. Însă televiziunea, prin televizarea Revoluției, a reușit să îi confere o „suplimentare de sens”, creând un „efect de revoluție”⁶, care, în absența acestei transmițeri în direct, nu ar fi existat, evenimentele disperate neputând constitui o revoluție în sensul în care ea a fost înțeleasă de către spectatorii ei în direct. Televiziunea română a avut astfel un dublu rol în Revoluția română din decembrie 1989: pe de o parte a făcut-o posibilă și pe de altă parte i-a conferit realitatea

⁴ *Ibidem*, p. 65.

⁵ *Ibidem*, p. 66.

⁶ *Ibidem*, p. 67.

necesară pentru a fi credibilă în ochii spectatorilor⁷. Dar, tocmai acești spectatori au format o comunitate *virtuală*, fiindcă ei nu au participat decât în mod indirect la evenimente. Comunitatea respectivă nu a reușit să formeze un spațiu public, întrucât acest spațiu public avea nevoie de ruperea izolării pe care statutul de telespectator, de spectator la distanță îl impunea. Or, o comunitate virtuală, în care informația circula doar într-un singur sens, de la sursă la receptor, și care nu permitea niciun fel de răspuns sau dezbatere era ușor manipulabilă în direcția dorită de către noua clasă politică ce urma să conducă România.

Televiziunea nu a făcut decât să creeze acest pseudo-spațiu public pentru a încerca mai apoi cu ajutorul lui să legitimeze o nouă clasă politică, care în fond a reușit să se impună fără un sprijin popular direct și real. Așa-zisul spațiu public a fost astfel înscenat de televiziune și apoi acaparat de noua putere în formare, el neoferind deloc accesul celor care ar fi dorit, în mod „democratic”, să participe la el, adică cetățenilor aflați în căutarea exercitării libertății politice și de exprimare nou-dobândite. Televiziunea și-a impus, putem spune, propria *viziune* despre revoluție, limitând prin aceasta multiplele interpretări care ar fi putut fi discutate, dacă un spațiu public real și mai apoi o sferă publică instituțională ar fi fost formate.

Cea de-a doua „ucidere” simbolică a spațiului public a coincis cu evenimentele mineriadelor. În 1990, spațiul românesc încerca, din nou, o instituire reală a unui spațiu public ce părea să preia ceva din modelul antic al *agorei*. Întrucât, preț de câteva săptămâni, un nou spațiu public românesc încerca să capete formă, într-un loc real din centrul Bucureștiului, într-o piață publică, în Piața Universității. El s-a creat ca „zonă liberă de comunism/neo-comunism” și s-a constituit simbolic în jurul unui crez anticomunist. Piața Universității devine astfel o reacție a societății civile împotriva „neo-comunismului”, adică împotriva perpetuării puterii comuniste într-o formă așa-zis „democratică”, ce nu permite niciun fel de contestare sau amendament public. Piața Universității va fi simultană, deci, constituirii societății civile și sectorului neguvernamental, care în perioada comunistă au fost aproape inexistente și care, cu ocazia Revoluției, și-au făcut simțită prezența.

Inițiată de studenți și profesori ai universităților bucureștene, Piața s-a coagulat simbolic în jurul punctului 8 al Proclamației de la Timișoara⁸, care prevedea excluderea de la ocuparea funcțiilor publice a membrilor fostei nomenclaturi comuniste sau a membrilor Securității. Piața a fost cel mai radical discurs anticomunist de după decembrie 1989, iar represaliile guvernamentale, din partea partidului ales în luna mai 1990, au fost pe măsură. Spațiul ocupat de Piața Universității era unul simbolic, iar performanța participanților la manifestările

⁷ *Ibidem*, p. 71.

⁸ Cf. *Proclamația de la Timișoara* din 11 martie 1990 – <http://www.revolutie.ro/proclamatie.html>

anticomuniste nu a făcut decât să întărească acest caracter simbolic. Piața este în primul rând situată în centrul Bucureștiului, în proximitatea Universității, care simboliza intelectualitatea anticomunistă, a hotelului Intercontinental, care reprezenta simbolic puterea guvernului, și a Teatrului Național, care reprezenta performativitatea teatrală coborâtă în stradă. Acest spațiu, delimitat în mod simbolic cu frânghii, a fost desemnat de protestatari ca fiind „liber de neo-comunism”, ca spațiu simbolic „pur”, a cărui puritate era dată de faptul că era liber de violență, de relații de putere, de inegalitate în accesul la exprimare publică și de orice distincție de tipul discurs oficial–discurs alternativ.

Spațiul public respectiv era generat de interacțiunea umană neconstrânsă și de necondiționarea accesului și a participării la acest spațiu. El încarna în fond în miniatură tocmai sfera publică democratică în funcționarea ei normală, a cărei lipsă era deplânsă de protestatari și care a rămas un simplu deziderat politic după dezafectarea Pieței.

Spațiile publice și piețele pot să fie în acest mod conotate și drept constructe sociale, ajungându-se în postcomunismul românesc la un spațiu public care nu mai este folosit „ca o arenă pasivă, ca un context în care are loc interacțiunea socială, ci ca un construct social care este utilizat pentru a genera discurs, pentru a redefini interacțiunea socială”⁹.

Cea de-a doua ucidere a spațiului public românesc nu a mai fost, de data aceasta, doar una simbolică, ci una reală, violentă, sângeroasă prin mineriadele ce aveau ca scop reinstaurarea „ordinii și a liniștii”. Ordinea unei crime profesionale pare să fi fost păstrată și urmată și în cazul mineriadelor: spațiul a fost dezafectat, apoi „curățat”, aseptizat.

O a treia încercare de instituire a unui spațiu public în postcomunismul românesc timpuriu ține de o inițiativă religioasă. Exemplul Bisericii Greco-Catolice este cel al unei lupte de rezistență postcomunistă, care a dus la o primă practicare constantă a unui spațiu public, la o manifestare, restrânsă, dar susținută ani de-a rândul, de sferă publică românească. Ea viza recunoașterea oficială a identității religioase colective.

La fel ca și în cazul Pieței Universității, participarea credincioșilor greco-catolici la slujbele ținute în piețele publice au avut un rol simbolic în construirea unui spațiu cu valoare semnificativă. Manifestarea aceasta publică a religiei are o dublă semnificație: ea constituie un apel la reconstrucția unei identități confesionale ce avusese de suferit sub comunism, iar, pe de altă parte, ea vizează politici de recunoaștere. În ciuda „democratizării” post-decembriste, procesul dificil de retrocedare a bisericilor ce aparțineau, înainte de perioada comunistă, confesiunii greco-catolice a exilat comunități religioase în spațiul public al piețelor. Lipsa unei legi privitoare la dreptul de proprietate și reglementarea statutului

⁹ Sam Beck, *Opposition and Dissent: The Romanian Opposition's Symbolic Use of Space in June 1990*, Ithaca, New York, Mario Einaudi Center for International Studies, 1990, p. 3.

proprietăților confiscate de regimul comunist, care să fie simultană cu legea privitoare la dreptul libertății religioase, au dat naștere acestui fenomen specific Transilvaniei și Clujului: reprezentanții Bisericii Unite, neavând la dispoziție lăcașele de cult, confiscate de regimul comunist și apoi preluate de Biserica Ortodoxă, și neavând unde să officieze liturghia, au decis să o facă în cea mai centrală piață publică a orașului Cluj. Locuitorii de confesiune greco-catolică ai orașului Cluj s-au adunat cu regularitate, duminicile și cu ocazia sărbătorilor religioase, timp de 11 ani, între 1990 și 2001, în Piața Unirii. Loc predilect de manifestare a revoltei, spațiul public al pieței oferă condiții de vizibilitate.

Protestul față de neretrocedarea lăcașelor de cult este simultan cu (re)afirmarea unei identități, fundamentală pentru toți credincioșii. La acest protest, precum și la reconstrucția identitară religioasă pot participa, fără niciuna dintre restricțiile la care au fost supuși, între anii 1948 și 1989, toți credincioșii greco-catolici. Dacă pentru simplii trecători liturghia greco-catolică ținută în Piața Unirii, din centrul Clujului, a fost o manifestare vizibilă a unei identități până atunci inedite, pentru credincioșii greco-catolici această slujbă însemna mult mai mult: ea reprezenta capacitatea de a participa nerestricționat la biserica din catacombe, biserica ce devine acum vizibilă, publică.

Recuperarea bisericilor confiscate de către regimul comunist a devenit pentru Biserica Unită un ideal formator de identitate religioasă, precum și un manifest politic. Biserica Unită trebuia să își recâștige lăcașurile de cult pentru a-și recâștiga recunoașterea oficială de altădată.

În concluzie, miza politică nefiind atât de mare precum în evenimentele amintite anterior, i.e. revoluția televizată și mineriadele, în cazul încercării de recuperare a unei identități confesionale putem vorbi, mai degrabă, despre o *tentativă* de ucidere simbolică a sferei publice. De această dată uciderea se dorea a fi una lentă, fondată pe ignorarea voluntară a unui caz de boală socială, adică discriminarea minorităților religioase. Ea a presupus ignorarea îndelungată a unei forme de apel public la recunoaștere. Strategia uciderii simbolice a constatat aici în tratarea marginală de către stat, vreme îndelungată, a unei forme incipiente de sferă publică.

În cadrul societăților confruntate cu o tranziție de la un regim totalitar la unul democratic, prezența minorităților religioase în sfera publică este un semn de însănătoșire a procesului de democratizare. Din cauza manifestării sale în spațiul public, a luptei pentru o separație reală a bisericii de stat și pentru afirmarea pluralismului religios, Biserica Unită și comunitatea greco-catolică transilvăneană sunt, pe de o parte atipice, prin raportare la confesiunea majoritară reprezentată de ortodoxie, iar pe de altă parte și în raport cu modul de manifestare publică postcomunistă a altor minorități religioase. De aceea, putem afirma, fără a greși prea mult, că prin comunitatea greco-catolică (clujeană) a apărut și s-a dezvoltat prima sferă publică „religioasă” locală. Ea a fost prima ocurență a unei enclave durabile a unei sfere publice care s-a manifestat cu o oarecare constanță în România postcomunistă.

Momentul revoluției și apoi fenomenele de stradă, Piața Universității din București, Piața Unirii din Cluj au fost, dacă nu încercări reușite de constituire și manifestare ale sferei publice în spațiul (cel mai) public, cel puțin semnale de alarmă care vizau necesitatea reîntoarcerii indivizilor, dar mai ales a comunităților înspre viața publică, chemarea lor în spațiul public. Această formă excesiv publică de manifestare a societății civile, înăbușită prin mineriade, dorea instituirea spațiului public printr-o eternizare a reîntoarcerii înspre viața publică.

Prin urmare, o viziune de ansamblu asupra principalelor evenimente care au marcat, în diferite forme, istoria românească postcomunistă ne conduce spre constatarea că viața publică din acea perioadă s-a fondat pe acapararea de către corpul politic al statului a ceea ce ar fi trebuit să însemne spațiul public, până la o estompare a rolului și manifestării sferei publice. Așadar, sensul democratizării și modernizării politice și sociale postcomuniste românești se restrânge la a calchia, la a mima doar înțelesul propriu al democrației și modernității (politice și sociale) occidentale.

3. NOTE ASUPRA GENEZEI DISCURSIVE A SPAȚIULUI PUBLIC ROMÂNESC POSTCOMUNIST

Afirmam la început că formarea lentă, în contextul postcomunist românesc, a unui *habitus* al practicării spațiului public se datorează nu doar unor cauze istorice, ci, totodată, și lentei apariții a unei discursivități asupra sferei politicului, care să-și asume rolul de a trage un semnal de alarmă cu privire la necesitatea emergenței unui astfel de spațiu al dezbaterii publice.

Cu toate că se presupune că spațiul românesc ar fi generat, în diferite contexte istorico-culturale, spații publice și chiar dacă, prin tentativele reformiste de după căderea comunismului, el „simulează cu oarecare talent revenirea la puterea vieții civile”¹⁰, aici, tematizarea categoriilor public-privat nu pare să fi reușit să instituie vreo tradiție.

Astfel, nefiind inspirată nici de zona politicului care s-a fondat, în România postcomunismului timpuriu, pe o triplă eradicare, din fașă, a spațiului public, nici de vreo tradiție „liberă” a teoriei politice și sociale, singura zonă în care putea începe tematizarea categoriilor public-privat părea să fie cea *culturală*. Tematizarea incipientă a categoriei spațiului public în contextul românesc s-a făcut prin translatarea acestei categorii dintr-o perspectivă mai degrabă culturală decât politică, chiar dacă, în spațiul cultural românesc din perioada postcomunismului timpuriu, asumarea unei funcții reactive față de ideologia și rânduirea comunistă/neo-comunistă părea, probabil, singura modalitate posibilă de instituire discursivă a (categoriei) spațiului public. La acea vreme, a te declara pe poziții

¹⁰ Traian Ungureanu, *Uranus*, în *Cum era ? Cam așa... Amintiri din anii comunismului românesc*, Călin-Andrei Mihăilescu (coord.), București, Edit. Curtea Veche, 2006, p.183.

anti-comuniste putea fi încă, așa cum s-a întâmplat în cazul fenomenului numit Piața Universității, interpretat ca un act de rezistență, dacă nu chiar de „disidență”. Deci, putem afirma, fără a greși prea mult, că dacă a existat în postcomunismul românesc timpuriu vreo formă de practicare autentică a spațiului public, aceasta s-a făcut vizibilă cu precădere în domeniul culturii. Aici s-au imaginat, poate, primele forme ale unui spațiu public înțeles ca forță menită să contrabalanseze forța covârșitoare, încă, a mecanismelor statului.

Este notabil însă că primele tematizări românești ale categoriei spațiului public păstrează aceeași ritmicitate a distanțării de un eveniment considerat punct de cotitură în istorie. Dar nu ordinea cronologică a evenimentelor care ar fi putut genera tematizări ale spațiului public, i.e. revoluțiile din 1989, începutul de secol și mileniu, importă cu adevărat – cu toate că decalajul de aproape o sută de ani față de tematizările occidentale de acest gen merită remarcat, ci unghiul problematizării.

Astfel, 2003 pare a fi anul lansării publice a categoriei de *spațiu public* în discursul intelectual românesc¹¹. Făcută, ea însăși, într-o manieră ce simulează un spațiu public, de această dată întors spre cultură, lansarea categoriilor de *public* și *privat* este în principal legată de discuția, mai extinsă și mai în vogă la acea vreme, despre statutul și strategiile modernității. „Traducerea” acestor categorii în spațiul românesc pornește, așadar, târziu, însă totuși nu *prea* târziu, din același punct din care categoriile „occidentale” de public și privat și-au pornit drumul prin secolul al XX-lea.

Transpunerea acestor concepte în spațiul românesc este, așadar, corectă nu numai pentru că reia astfel o întreagă istorie conceptuală, stabilind repere pe care se putea, ulterior, fonda o întreagă tradiție românească a tematizării lor, ci și pentru că, fiind strâns legată de modernitate, discuția pe marginea acestor concepte putea să dea, singură, măsura gradului de modernizare a României de la acea vreme. Nu degeaba, cu un an mai târziu, Sorin Adam Matei se folosea de categoria de spațiu public pentru a demonstra „paramodernitatea”¹² societății românești și pentru a explicita mixajul de elemente tradiționale, i.e. medievale, cu cele (aparent) moderne ce particularizează peisajul românesc.

Prin urmare, acestea se numără printre primele lucrări teoretice ce reușesc să popularizeze, în măsuri diferite, dependente nu de calitatea lor științifică, ci, mai curând, de politicile editoriale, cel puțin categoria de spațiu public. Și dacă geneza

¹¹ Această lansare are loc în cadrul simpozionului interdisciplinar cu tema *Artă, Tehnologie și Spațiu Public*, desfășurat la Cluj între 24-25 ianuarie 2003 și organizat de New Europe College București și Departamentul de Filosofie al Universității „Babes-Bolyai” Cluj-Napoca. Marca acestui simpozion este truvabilă în volumul coordonat de Ciprian Mihali și intitulat *Artă, tehnologie și spațiu public*, București, Edit. Paidea, 2005. Tot în 2003 este publicat și volumul coordonat de Dan-Eugen Ratiu și Ciprian Mihali, intitulat *Artă, comunitate și spațiu public. Strategii politice și estetice ale modernității*, Cluj-Napoca, Edit. Casa Cărții de Știință, 2003. Volumul reunește de această dată autori precum Adrian Bojenoiu, Emilian Cioc, Mihaela Frunză, Călin Heteș, Ciprian Jeler, Ștefan Sebastian Maftai, Éric Michaud, Ciprian Mihali și Dan-Eugen Ratiu.

¹² Cf. Sorin Adam Matei, *Boierii minții. Intelectualii români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor*, București, Edit. Compania, 2004.

discursivă a acestei categorii este localizabilă, traiectoria ei, diseminarea ei ulterioară în spațiul românesc par să țină mai mult de distribuție și de tehnici publicitare.

Dar în zona discursului academic, categoria spațiului public rămâne aproape periferică până în ultimii doi ani, când un nou val de dezbateri o revitalizează.

O a doua direcție, cea care va reuși, cu adevărat, să încetățenească noțiunea de spațiu public în contextul românesc și să atragă, totodată, atenția asupra necesității instituirii unui astfel de spațiu și a unui *habitus* al practicării lui constante ține de transpunerea lui în procesul de stabilire a unor politici urbane gândite în permanentă corespondență cu spațiile în care sunt practicate și cu vremurile.

Aici, necesitatea apariției unor teoretizări sistematice ale conceptului de spațiu public a apărut ca reacție la dez-estetizarea și disfuncționalitățile generate de „modalitățile extreme de tratare a spațiului urban”, la fenomenul postcomunist de „tricolorizare” și „falsă monumentalizare”¹³ ale unor spații urbane. Așezat, astfel, în câmpul politicilor urbane, conceptul de spațiu public a putut fi preluat cu ușurință de discursul arhitectural.

În consecință, dacă de „ambalarea” categoriei de spațiu public și de expunerea ei în zona condiționată estetic a politicilor urbane s-a ocupat discursul filosofic în perioada postcomunismului târziu, organizarea spectaculoasă și fastul lansării în zona centrală a producției intelectuale românești au stat în sarcina artiștilor și arhitecților români. Cei din urmă sunt primii care consideră noțiunea de spațiu public cardinală pentru discursul urbanistic. Ei sunt, totodată, și primii care reușesc să creeze, în câmpul științific românesc, pornind de la conceptul de spațiu public, o adevărată tipologie discursivă axată pe constatarea nevoii de reafirmare a spațiului public ca însușire esențială, estetică, funcțională și coagulantă a structurii vizibile a orașului, ba mai mult, pe elaborarea unei „carte a calității spațiilor publice”¹⁴ sau, cel puțin, pe necesitatea formulării de politici ale spațiului public¹⁵.

Așadar, la exact optsprezece ani de la Revoluția română, conceptul de spațiu public începe să fie amorsat în societatea românească prinsă de acum între local și global, i.e. între postcomunism și globalizare. Înțeles într-o formă instrumentală, ca „indicator pentru starea societății și a democrației”, și, deopotrivă, ca tip de discurs transdisciplinar, ce reușește să întrețasă „arta, arhitectura, dezvoltarea urbană, educația și cultura tinerilor, în societate și sfera publică”, conceptul de spațiu public își dă cu adevărat măsura în ultimii ani printr-un proiect¹⁶ ce urmărește, prin

¹³ Daniel Sârbu, Ciprian Mihali, *Spațiul public, între festivism și groapa arheologică*, în: *Atelier Liternet*, accesibil la adresa: <http://atelier.liternet.ro/articol/2159/Daniel-Sarbu-Ciprian-Mihali/Spatiul-public-intre-festivism-si-groapa-arheologica.html>, vizitat la data de 02.07.2009.

¹⁴ Cristina Turlea, *Arhitectura și spațiile publice. Intercon condiționări dintre spațiul construit, comanda socială și normele de drept*, București, Edit. Cadmos, 2008, p. 186.

¹⁵ Augustin Ioan, *În favoarea spațiului public – (re)construcția în vremea crizei*, „Dilema Veche”, Anul VI, nr. 275, 21 mai 2009.

¹⁶ *Spațiul Public București/Public Art Bucharest 2007* este un proiect-pilot organizat de Goethe-Institut Bukarest în parteneriat cu Institutul Cultural Român (ICR) și Allianz Kulturstiftung. Început în 20 aprilie 2007 de artiști precum Mircea Cantor, Anetta Mona Chișă/Lucia Tkáčová, Nicoleta Esinencu,

autonomizarea domeniului artistic, punerea publicului față în față cu modificările sociale, crearea unui spațiu public viu, al dezbaterilor și, nu în ultimul rând, și mai ales, punerea culturii în slujba democrației și revitalizarea a ceea ce acești artiști numesc „spațiu public”, antrenând în mod activ și constant arta spre o critică a structurilor de putere dominante în „sfera publică”.

Lansarea conceptului de spațiu public din perspectiva sensului său catalizator are meritul de a urmări, în fapt, încorporarea, în societatea românească actuală, a unor exerciții culturale și artistice, care, prin consecvența lor, sunt menite să facă democrația mai practicabilă în spațiul românesc. Locul dedicat acestor exerciții culturale și artistice se constituie, el însuși, declarativ, ca spațiu public. Căci dacă democrația nu poate fi exersată „în afara unor structuri de putere dominante în sfera publică”¹⁷, ea trebuie adusă între oameni, adică în „străzile și piețele orașului, în instituții publice și private, în transportul în comun și în canalele mass-media”¹⁸.

Dincolo de ușoarele confuzii care pot să apară prin utilizarea oarecum nenuanțată a conceptelor de *spațiu public* și *sferă publică* și a relației dintre ele, pardonabilă, și ea, prin natura profesiei lor, inițiatorii proiectul *Spațiul Public București 2007* urmăresc să reducă, prin lansarea simultană a conceptului de spațiu public și a unui spațiu public real al dezbaterii, decalajul survenit în primii ani de după căderea comunismului între concept și realitate, între teorie și practică, între discursul democratic și democrație și, nu în ultimul rând, între sfera politică sau, cel puțin, între ceea ce ei numesc o „sferă publică dominată de structuri de putere” și *demos*. Pentru că, la noi, democrația pare să fie separată de *demos*, de popor în cel puțin două sensuri.

O dată pentru că însuși conceptul de *democrație* pare a fi „monopolizat” de cei care „locuiesc” spațiul politic. Sensul afectării sale este restrâns la *demos*-ul sferei politice și o interesează doar pe aceasta. În plus, conceptul de *democrație* este îngustat la un sens instrumental, folosit în scopuri de propagandă, de această dată, electorală, devenind astfel un eficient concept publicitar.

În al doilea rând, democrația este înstrăinată de popor tocmai pentru că sfera politică românească a preluat parcă din modelul antic al *polis*-ului grecesc doar modul în care se instituie principiile sale de includere, dar mai ales de excludere, și

H.arta, Daniel Knorr, Dan Perjovschi și Lia Perjovschi și curatoriat de Marius Babias și Sabine Hentzsch, proiectul este conceput pentru a continua și în viitor și pentru a-și câștiga continuitate prin crearea unui spațiu platformă, de întâlnire, spațiu de prezentări și dezbateri, ca centru de diseminare a informației, ca arhivă. El se dorește a fi un proiect artistic în sine, care „acoperă practici culturale eterogene și un spectru larg de scene urbane într-un set unitar cu atribuții multifuncționale”. Descrierea integrală a proiectului, programul său, publicațiile precum și proiectele convergente sunt accesibile la adresa www.spatiul-public.ro

¹⁷ Comunicat de presă al proiectului Spațiul Public București/Public Art Bucharest 2007, accesibil la adresa: <http://www.spatiul-public.ro/ro/presa/presa.html>

¹⁸ *Ibidem*.

felul în care își fondează și apoi își conservă starea de „excepționalitate”. Puterea demos-ului, adică a indivizilor ce formează ansamblul unei societăți, este redusă, iar sensul democrației este astfel îngustat de cutumele implicite și obscure care mențin starea de „excepționalitate” (în special față de lege) a sferei politice. Înseși mecanismele de includere și de excludere sunt cele prin care se perpetuează și se menține această stare „excepțională”.

Prin urmare, conceptul de democrație în societatea românească actuală pare să își caute încă o corespondență în realitate. Pentru că, chiar dacă acțiunile și deciziile „locuitorilor” spațiului politic afectează demos-ul, ele nu reflectă în egală măsură și nu reprezintă interesele indivizilor. Iar această corespondență a conceptului de democrație cu democrația însăși nu poate fi posibilă decât prin conștientizarea efectelor acțiunilor și deciziilor indirecte, fie ale unor poli diferiți de putere, cum se întâmplă deja de mai bine de un secol în democrațiile occidentale, fie ale ale unui unic și „excepțional” pol de putere, așa cum se întâmplă în țări proaspăt ieșite din totalitarisme ca România. Iar conștientizarea acestor efecte stă tocmai în rolul spațiului/sferei publice.

Spațiul public este un concept care nu își găsește, nici el, în contextul românesc, un obiect în realitate. El este o categorie care trebuie „să se agațe” de real, să prindă formă, să se manifeste. El trebuie să se „proiecteze”, și tocmai de asta are nevoie de un „proiect” care să îl instituie și, mai mult, să îl mențină. Pentru că noțiunea de spațiu public nu pare să fi avut, în contextul românesc, aceleași semnificații pe care modernitatea le-a impus (categoriei) spațiului public occidental, instituirea târzie a spațiului public românesc comportă „șansa” de a-l „priva” pe acesta de orice avatar metafizic sau măcar esențialist. Spațiul public românesc, cel puțin în forma în care este el conturat în discursul artistic, se postmodernizează, însă fără a mai parcurge stagiatura modernă, i.e. politică.

Saltul categoriei autohtone, postcomuniste, de spațiu public peste etapa sa modernă, politică, este explicabil o dată prin nevoia de eludare a transformărilor pe care acea „derivă a modernității”, cum definește Arendt comunismul, le-a dat spațiului public, și mai apoi prin uciderea ei simbolică în cadrul unor evenimente istorice marcante pentru societatea românească, precum Revoluția română, sau prin ruinarea ei fizică, reală, în timpul mineriadelor.

Orientarea „postmodernă” a categoriei de spațiu public are cel puțin două accepții. Prima este aceea a manifestării exclusiv discursive a spațiului public. Acesta devine meta-discurs, spațiu-ogindă care face posibile dezbaterile pe marginea spațiului public și instituirea sa narativă într-o estetică postmodernă și arhivează toate formele actuale de spații publice. De această arhivare se leagă și cea de-a doua accepție a categoriei postmoderne de spațiu public. Ea ține de modul în care spațiul public apare și se comunică global, adică de *virtualizarea* spațiului public. Pătrunzând în paradigma narativității postmoderne, fiind instituit și definit de/prin aceasta și fiind înțeles eminent ca proces de arhivare digitală, de

coagulare virtuală¹⁹ a diverselor sale concepții sau reprezentări, spațiul public își pierde total conotațiile „locale” și asigură întâlnirea la/în distanță a indivizilor. O hiper-specializare determinată de această mutație a sa postmodernă caracterizează apariția actuală a spațiului public.

Dacă semnificațiile locale, contextuale ale spațiului public se pierd, prin virtualizarea sa, deopotrivă cu cele moderne, i.e. politice, din momentul „globalizării” sale, se ajunge la o conotație „tehnică” a acestuia, deoarece singurul criteriu care mai poate determina constituirea unui spațiu public în contemporaneitate pare a fi similitudinea preocupărilor individuale. Globalizarea, a se înțelege multiplicarea și diseminarea spațiului/sferei public(e), produce o nouă tipologie a sa, apropiată într-o oarecare măsură de modul feudal de coagulare sau afiliere profesională. Asistăm, probabil, la o revenire, conștientă sau inconștientă, la o formă de spațiu/sferă public(ă) similară celei pe care tradiția medievală a breslelor pare să o fi stabilit.

În societatea românească însă, virtualizarea spațiului public se fondează tocmai pe saltul pe care categoria de spațiu/sferă public(ă) îl face peste semnificațiile sale moderne, i.e. politice. Totuși, faptul că acest concept vizează, pornind dinspre discurs și în simultaneitate cu acesta, provocarea apariției unui spațiu public real, cu conotații politice, dovedește nu numai că legitimitatea acestui salt este îndoielnică, dar și că, fără o escaladare a semnificațiilor moderne, politice ale categoriei discutate, istoria locală a noțiunii de spațiu/sferă public(ă) devine imposibil de relatat și de transmis, așezarea sa posttotalitară rămâne incompletă, iar posibilitatea apariției unui concept postmodern de spațiu public este și ea afectată.

În modul aparte prin care se face recuperarea valențelor moderne, politice ale categoriei de spațiu/sferă public(ă) rezidă, credem, particularitățile teoriei politice „autohtone”, i.e. românești, față de teoria politică practică în Occident. Afirmăm, deci, că de la conștientizarea acestui mod „proaspăt” de a transfera paradigme conceptuale dinspre artă și arhitectură înspre teoria politică se cere pornită analiza modului în care societatea românească își apropiază conceptele ce vizează democrația și a felului, sinuos, în care se dezvoltă o întreagă disciplină, precum teoria politică, într-un cadru posttotalitar. Pentru că, cel puțin în mediul românesc, conceptul de spațiu/sferă public(ă) nu este folosit nici pentru a descrie un obiect corespondent, preexistent, nici pentru a explicita modificările survenite în stările acestuia și, cu atât mai puțin, pentru a analiza evoluția sa de-a lungul istoriei, așa cum se face, de mai bine de un secol, în peisajul teoriei politice americane și vest-europene.

¹⁹ A se vedea, de exemplu: *European Archive of Urban Public Space*, accesibilă la adresa http://urban.cccb.org/europeanArchive/htmldocs/europeanArchive_1024.asp?gIdioma=A&gDoc=undefined sau *Spațiul Public București/Public Art Bucharest 2007*, accesibil la adresa: <http://www.spatiul-public.ro/ro/presa/presa.html>

Conceptul de spațiu/sferă public(ă) nu este utilizat nici măcar pentru a urmări o continuitate dăătoare de sens, așa cum se întâmplă în acele țări est-europene în care a persistat o formă sau alta de societate civilă. La noi, conceptul de spațiu public are o valoare predominantă pentru spațiul public, instituindu-l.

În concluzie, angajarea categoriei de spațiu public direct în dezbateră asupra postcomunismului reprezintă poate, pentru spațiul românesc, unul dintre primele exerciții de analiză politică și socială și totodată culturală, de chestionare critică a vieții cotidiene (locale sau contextuale). Pentru că din această categorie și din analiza ei extensivă par să derive aproape toate aspectele vieții politice, sociale, economice, culturale și individuale. El este, totodată, barometru ale acestor realități și deci un instrument de lucru în descrierea lor.

Probabil, angajarea acestei categorii în dezbateră politică și publică, i.e. socială și culturală, în perioada de imediat după Revoluția din 1989, ar fi micșorat distanța de parcurs înspre atât de dezirabilă, la acea vreme, democratizare. Iar angajarea ei în discursul politic (și social) al vremii ar fi trebuit să înceapă de la o întrebare simplă de tipul: „Poate un spațiu/sferă public(ă) robust(ă) să coexiste cu un stat autoritar?”²⁰ O asemenea întrebare ar fi condus, cu certitudine, la conștientizarea rolurilor pe care spațiul/sfera public(ă) și le asumă. Ar fi fost dezvăluite, astfel, cele două chiasme generate de rânduiala comunistă: între *spațiul public* (înțeles ca spațiu al manifestării politice și sociale deopotrivă) și *stat* și între *spațiul public* și *spațiul privat*. Deopotrivă, o aplecare mai atentă asupra noțiunii de spațiu/sferă public(ă) ar fi reușit să determine unul dintre *telos*-urile principale ale spațiului public: democrația²¹. Sigur, suntem conștienți că toate acestea sunt proiecții utopice, nerealiste asupra vremii. Ele sunt totuși necesare în captarea stării politicii, la fel cum sunt obligatorii și în înțelegerea situației sociale și culturale de la acea vreme. Pentru că ele sunt, în egală măsură, barometre sensibile ale realităților sociale și culturale, la variațiile și modificările acestora, așadar instrumente de lucru în aprecierea și descrierea lor.

²⁰ Mary Elizabeth Berry, *Public Life in Authoritarian Japan*, in *Public Spheres & Collective Identities*, Samuel N. Eisenstadt, Wolfgang Schluchter, Björn Wittrock (eds.), Transactions Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2001, p. 133.

²¹ *Ibidem*.